

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การเกษตรกรรมของไทยในอดีตเป็นกิจกรรมที่ต้องพึ่งพาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ลักษณะของเกษตรกรรมดั้งเดิมเป็นระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ เมื่อเหลือผลผลิต จึงมีการแลกเปลี่ยนกัน แต่เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของโลกเข้าสู่ยุคระบบตลาดที่มุ่งการค้าขาย แลกเปลี่ยนเพื่อแสวงหากำไรสูงสุดเข้ามา มีบทบาทแทนที่การผลิตแบบดั้งเดิม ทำให้เกิดสถานการณ์ การปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ในปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบการ เกษตรแบบดั้งเดิมของไทยที่ถูกแทนที่ด้วยการเกษตรกระแสหลักและการผลิตพืชเชิงเดี่ยว ที่มุ่งผลิต พืชชนิดเดียวเป็นจำนวนมากเพื่อความสะดวกและลดต้นทุนการผลิต เป็นการผลิตเพื่อเป็นวัตถุดิบใน การแปรรูปและสนองต่อความต้องการตลาดส่งออก การปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้ระบบการผลิตทางการ เกษตรเปลี่ยนแปลงไป จากการใช้แรงงานคนและสัตว์มาใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร มีการใช้ สารเคมีต่าง ๆ เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ทดแทนสารจากธรรมชาติและระบบนิเวศที่มีความสมดุล (มหาวิทยาลัยศรีปทุม, 2548)

การใช้เกษตรกระแสหลักเป็นทิศทางในการพัฒนาภาคการเกษตรของไทย ก่อให้เกิดปัญหา และผลกระทบหลายประการ เช่น ปัญหาด้านสังคมจากความไม่เท่าเทียมกันในความรู้ ข้อมูล และ การจ้างงาน การใช้ปัจจัยทุนประเภทเครื่องจักรแทนที่แรงงาน เกิดการว่างงาน และเกิดค่านิยมที่หัน ไปพึ่งพาแหล่งอาหารจากตลาดภายนอก รวมทั้งปัญหาด้านทุนการผลิตสูงทำให้เกษตรกรเกิดหนี้สิน เกิดการล่มสลายของสถาบันเกษตรกร สถาบันครอบครัว และระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบท เกิดปัญหาการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานชนบทสู่เมือง ซึ่งเป็นบ่อเกิดของปัญหาอาชญากรรม ชุมชน แออัด และคุณภาพชีวิตของประชาชนที่ตกต่ำลง (บันฑูร เศรษฐศิริโรตม์, 2546) นอกจากนี้ปัญหาด้าน สังคมแล้ว ยังเกิดผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภคจากสารเคมีที่ตกค้างในผลิตผล ทางการเกษตร จากระบบรายงานของสถานบริการสาธารณสุข พบว่า มีคนไทยได้รับสารเคมีกำจัด ศัตรูพืชจากการประกอบอาชีพ และเกิดอาการพิษต่อร่างกายทั้งป่วยและเสียชีวิต ประมาณ 3,000- 5,000 ราย ต่อปี ในปี พ.ศ. 2532-2543 (ปีตพงษ์ เกษสมบูรณ์, 2546) ผลกระทบต่อสุขภาพของ

เกษตรกรผู้ปลูกผักและผู้บริโภคจากสารพิษตกค้าง เป็นความสูญเสียทางเศรษฐกิจจากค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค ถือเป็นต้นทุนทางสังคมหรือเป็นภาระในการบริการสาธารณสุขที่สังคมต้องแบกรับ (ประพิมพ์ วรรณสม, 2543) นอกจากนี้ การปลูกพืชโดยใช้สารเคมียังก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น การพังทลายของดิน และดินเสื่อมสภาพ เกิดมลพิษในสิ่งแวดล้อมจากการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นเวลานาน การแพร่ระบาดของโรคแมลงจากการปรับตัวด้านทานสารเคมีและทำลายแมลงที่เป็นประโยชน์ต่อพืช การทำลายแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพ และการบุกรุกขยายพื้นที่ทำกิน ทำให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ สัตว์ป่า และพืชสมุนไพร เป็นต้น ความเสียหายเหล่านี้เป็นความเสียหายที่ไม่อาจประเมินค่าได้

ผลการเกษตรกระแสหลักที่สร้างความเสียหายต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมดังที่กล่าวมาทำให้ทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทยตระหนักถึงปัญหาและแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาภาคการเกษตรที่เรียกว่า “การเกษตรแบบยั่งยืน” ซึ่งหมายถึง แบบแผนของเกษตรกรรมที่รักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินน้ำและความหลากหลายทางชีวภาพให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ควบคู่ไปกับการรักษาระดับของการผลิตในปริมาณและคุณภาพที่เพียงพอต่อความต้องการพื้นฐานของเกษตรกร และผู้บริโภคเพื่อความมั่นคงของเกษตรกร ชุมชน และสังคมโดยรวม (คณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหของสมาชิกคนจน กรณีการพัฒนาและส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน, 2544) และแนวทางในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินน้ำและความหลากหลายทางชีวภาพให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน คือ การงดหรือหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีในระบบการผลิต โดยหันมาใช้วิธีการธรรมชาติหรือใช้พลังงานสะอาดในระบบการผลิต การส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในประเทศไทยนั้น เริ่มปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 และมีการให้ความสำคัญอย่างชัดเจนมากขึ้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 โดยระบุเป้าหมายพื้นที่ที่จะปรับโครงสร้างการเกษตรแบบยั่งยืน และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาเกี่ยวกับการเกษตรยั่งยืนไว้ในยุทธศาสตร์การเพิ่มสมรรถนะและขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ คือ “ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน โดยให้เกษตรกรเรียนรู้จากประสบการณ์ของเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกร และได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในหลายรูปแบบ ขยายพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน เพื่อสร้างคุณภาพของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและเสริมสร้างขีดความสามารถการเพิ่มผลผลิต เพื่อให้การเกษตรแบบยั่งยืนอยู่รอดได้ในเชิงพาณิชย์ โดยให้มีการจำแนกประเภทกิจกรรมทางการเกษตรแบบยั่งยืนที่มีโอกาสในการพัฒนาสูงให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และช่องทางการตลาดที่แตกต่างกัน” นอกจากนี้ รัฐบาลปัจจุบัน (ภายใต้การนำของ พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2544–2548) ได้มีนโยบายอย่างชัดเจนที่จะส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืน โดยส่งเสริมการทำเกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก และเกษตรอินทรีย์

รวมทั้งส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกรและผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนของภาครัฐยังไม่เป็นไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เช่น ในแง่ปริมาณของพื้นที่ที่ต้องการส่งเสริม หรือแนวทางการส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ซึ่งปรากฏว่ายังมีข้อเรียกร้องจากเครือข่ายเกษตรกรและองค์กรเอกชนให้ภาครัฐส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนให้เหมาะสมกับภูมิเวศ ตลอดจนองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาของเกษตรกรในแต่ละท้องถิ่น (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์, 2546)

ผลผลิตที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการเกษตรแบบยั่งยืนประเภทหนึ่งก็คือ การเพาะปลูกผักปลอดสารพิษ ซึ่งเป็นผลผลิตผักที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิต ดังนั้น การเพาะปลูกผักปลอดสารพิษ นอกจากจะเป็นกระบวนการที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี โดยใช้กรณีที่มีความจำเป็น และใช้อย่างตามหลักวิชาการแล้ว ยังเป็นกระบวนการที่เน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด และปุ๋ยชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ปลอดภัยทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค และเป็นผลดีต่อสภาพแวดล้อม ดังนั้น ผักปลอดสารพิษจึงเป็นสินค้าที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคที่ต้องการความปลอดภัยทางอาหาร และค้ำนึ่งถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม จัดอยู่ในกลุ่มการตลาดและการค้าเกษตรอินทรีย์ (Organic Market and Trading) ซึ่งมีการผลิตและการตลาดที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว (กรีนเนท/มูลนิธิสายใยแผ่นดิน, 2548ก) แนวโน้มการขยายตัวของตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์นั้นน่าสนใจอย่างมาก เนื่องจากผู้บริโภคเริ่มระมัดระวังในเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยหนุนประการสำคัญที่ช่วยให้ความต้องการสินค้าเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น และการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์มีแนวโน้มขยายตัวและมีลู่วางแจ่มใสในอนาคต สำหรับตลาดเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย โดยภาพรวมแล้วตลาดเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยเป็นตลาดของผู้ผลิต กล่าวคือ อุปทานผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ยังมีอยู่น้อย ทำให้ผู้ผลิตสามารถเป็นผู้กำหนดการตลาดได้ค่อนข้างมาก นอกจากนี้ผู้ประกอบการธุรกิจรายใหญ่เริ่มเห็นแนวโน้มทิศทางของตลาดเกษตรอินทรีย์ ทำให้มีการพัฒนาระดับการตลาดเกษตรอินทรีย์ไปสู่ห้างร้านขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น โดยในปัจจุบันพบว่า ซูเปอร์มาร์เก็ตบางแห่งเริ่มมีผลิตภัณฑ์อาหารเกษตรอินทรีย์ ผลิตภัณฑ์สุขภาพ และผลิตภัณฑ์ธรรมชาติวางจำหน่าย (กรีนเนท/มูลนิธิสายใยแผ่นดิน, 2548ข)

สำหรับในจังหวัดเชียงใหม่ มีการปลูกผักปลอดสารพิษในพื้นที่หลัก 2 อำเภอ คือ อำเภอแมริมและอำเภอสารภี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สามารถพัฒนาประสิทธิภาพการปลูกผักปลอดสารพิษได้ หากมีแนวทางที่เหมาะสม (ประภัสสร สุขจิระเดช, 2545) กลุ่มเกษตรกรปลูกผักปลอดสารพิษในพื้นที่ บ้านสันกว้าง ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักปลอดสารพิษที่ได้เข้าร่วมโครงการทดลอง “การปลูกผักกางมุ้ง” เป็นแห่งแรกของจังหวัดเชียงใหม่

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 และได้เริ่มจัดตั้งกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษขึ้นในปี พ.ศ. 2531 จนปัจจุบัน กลุ่มผู้ปลูกผักปลอดสารพิษหมู่ที่ 10 มีสมาชิกจากเริ่มจัดตั้งกลุ่มจำนวน 20 ครัวเรือน เพิ่มขึ้นเป็น 70 ครัวเรือน ได้รับการคัดเลือกให้เป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลวังท่าศาล จึงเป็นพื้นที่ซึ่งมีความชัดเจนในการใช้เทคโนโลยีชาวบ้านที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม อีกทั้งมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ผลิตผักปลอดสารพิษในชุมชน และสภาพชุมชนมีการติดต่อคมนาคมกับภายนอกได้สะดวก ได้รับข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ จากแหล่งข้อมูลทางการเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่ามีปัจจัยใดบ้าง ที่มีส่วนในการทำให้ชุมชนเกิดพฤติกรรม การปลูกผักปลอดสารพิษ และชุมชนมีสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หลังจากที่ได้เกษตรกร หันมาปลูกผักปลอดสารพิษ ผลการวิจัยที่ได้จะเป็นประโยชน์ในการส่งเสริมการปลูกผักปลอดสารพิษ อันจะส่งผลดีต่อสุขภาพมนุษย์และสิ่งแวดล้อมต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบริบทและแนวคิดของชุมชนกลุ่มเกษตรกรบ้านสันป่าก่า อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ต่อการปลูกผักปลอดสารพิษ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อพฤติกรรม การปลูกผักปลอดสารพิษของกลุ่มเกษตรกรบ้านสันป่าก่า อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของเกษตรกรต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพของดินและน้ำ ในชุมชนหลังการปลูกผักปลอดสารพิษ

1.3 ขอบเขตการวิจัย

1.3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยประกอบด้วย

- 1) บริบทและแนวคิดของชุมชนกลุ่มเกษตรกรต่อการปลูกผักปลอดสารพิษใน ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการถ่ายทอดการเรียนรู้ และคงสภาพพฤติกรรม การปลูกผักปลอดสารพิษของเกษตรกร
- 2) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม การปลูกผักปลอดสารพิษ
  - 2.1) ปัจจัยภายใน ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ รายได้ครัวเรือน สินเชื่อทางการเกษตร ขนาดพื้นที่ทำกิน และการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ

2.2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนขององค์กรรัฐ/เอกชน และเครือข่ายการเรียนรู้นอกชุมชน และความต้องการของตลาด

3) สภาพแวดล้อมทางกายภาพของดินและน้ำในชุมชนหลังการปลูกผักปลอดสารพิษ

1.3.2 ขอบเขตพื้นที่

ผู้วิจัยได้เลือก บ้านสันป่ากว๊าน อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เหตุที่เลือกพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ศึกษา เนื่องจากบ้านสันป่ากว๊านเป็นหมู่บ้านที่มีประเด็นที่ผู้วิจัยมุ่งศึกษา และมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ผลิตผักปลอดสารพิษที่ประสบความสำเร็จ โดยยึดเป็นอาชีพที่สามารถสร้างความมั่นคงทางสถานภาพเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน และสภาพชุมชนมีการติดต่อคมนาคมกับภายนอกได้สะดวก ได้รับข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ จากแหล่งข้อมูลทางการเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

1.3.3 ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ มี 2 กลุ่ม คือ เกษตรกรผู้ปลูกผักปลอดสารพิษ บ้านสันป่ากว๊าน อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 42 ครัวเรือน โดยกำหนดให้หัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก และผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่มเกษตรกร จำนวน 3 คน โดยคัดเลือกจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบท ประวัติความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และสภาพทางกายภาพดินและน้ำในชุมชนหลังการปลูกผักปลอดสารพิษ

1.4 สมมติฐานการวิจัย

1) ปัจจัยภายใน ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ รายได้ครัวเรือน สินเชื่อทางการเกษตร ขนาดพื้นที่ทำกิน และการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษของเกษตรกร

2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนขององค์กรรัฐ/เอกชน และเครือข่ายการเรียนรู้นอกชุมชน และความต้องการของตลาดมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษของเกษตรกร

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

พฤติกรรมกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษ หมายถึง การเพาะปลูกพืชผักโดยหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีหรือสารสังเคราะห์ทางเคมี เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ในการผลิตทุกขั้นตอน หรือใช้สารที่ไม่มีฤทธิ์ตกค้างเป็นเวลานาน

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษ หมายถึง มูลเหตุต่างๆ ที่ส่งผลต่อการปลูกผักปลอดสารพิษของเกษตรกร ได้แก่ ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายใน หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นลักษณะของเกษตรกรแต่ละบุคคลที่ส่งผลต่อการปลูกผักปลอดสารพิษ ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ รายได้ครัวเรือน สินเชื่อทางการเกษตร ขนาดพื้นที่ทำกิน และการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ

ปัจจัยภายนอก หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นสาเหตุจากภายนอกที่ส่งผลต่อการปลูกผักปลอดสารพิษของเกษตรกร ได้แก่ การสนับสนุนขององค์กรรัฐ/เอกชน เครือข่ายการเรียนรู้นอกชุมชน และความต้องการของตลาด

บริบทของชุมชน หมายถึง สภาพแวดล้อมของชุมชนบ้านสันป่าก่า อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน และลักษณะทั่วไปด้านภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

แนวคิดในการปลูกผักปลอดสารพิษของชุมชน หมายถึง ความคิด ความเชื่อของเกษตรกรผู้ปลูกผักปลอดสารพิษในชุมชนบ้านสันป่าก่า อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับการปลูกผักปลอดสารพิษ ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการถ่ายทอดการเรียนรู้ และคงสภาพพฤติกรรมกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษของเกษตรกร

สภาพแวดล้อมทางกายภาพดินและน้ำ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของดินและน้ำในชุมชนที่สามารถสังเกตได้ด้วยตาเปล่าก่อนและหลังการปลูกผักปลอดสารพิษ